

ІСТОРИЯ І СУЧАСНІСТЬ ҐРУНТОЗНАВСТВА HISTORY AND PRESENT OF SOIL SCIENCE

УДК 378.124:631.4 (477.54)

Роль кафедри ґрунтознавства Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва у розвитку ґрунтознавчої науки та освіти в Україні

В.В. Дегтярьов, Д.Г. Тихоненко, Д.В. Гавва

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, Харків, Україна,

ІНФОРМАЦІЯ	АНОТАЦІЯ
Отримано 16.05.2018 Отримано після доопрацювання 16.06.2018 Затверджено до друку 06.08.2018 Доступно онлайн 01.10.2018	Представлено історію кафедри ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва від моменту заснування (1894 р.) до цього часу. Засновником першої у світі кафедри ґрунтознавства був В.В.Докучаєв, а першим завідувачем – М.М. Сибірцев. З діяльністю кафедри пов'язано створення першої у світі класифікації ґрунтів, створення першого підручника з ґрунтознавства і закладання основ методології науки про ґрунт на генетично-еволюційних засадах. У статті розкрито здобутки професорсько-викладацького складу кафедри протягом майже 125-річного періоду; показано значущість напрацювань у галузі ґрунтознавства для розвитку знань як в Україні, так і в багатьох країнах світу, для яких підготовлено велику кількість спеціалістів і науковців.
<i>Ключові слова:</i> <i>ґрунтознавство;</i> <i>кафедра;</i> <i>Докучаєв В.В.;</i> <i>Сибірцев М.М.;</i> <i>Глінка К.Д.;</i>	

*E-mail: dvv4013@gmail.com

1. Епоха закладання фундаменту українського ґрунтознавства. Докучаєвський етап

Кафедра ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва розпочала свій славетний шлях 5 січня 1894 р. за ініціативи та під керівництвом засновника науки про ґрунт В.В. Докучаєва у Ново-Олександрійському Інституті сільського господарства і лісівництва (нині м. Пулави, Польща). Це була перша в світі кафедра ґрунтознавства, де протягом майже 125-річної діяльності завжди було і є нині збалансоване поєднання навчальної і науково-дослідної роботи, орієнтованої на потреби сільськогосподарського виробництва.

Історія кафедри ґрунтознавства завжди була пов'язана з розвитком передових напрямів у ґрунтознавстві, а часто й абсолютно новітніх. Саме такі засади започаткували видатний учений – засновник науки про ґрунт – В.В. Докучаєв – та його талановитий учень і перший завідувач кафедри професор М.М. Сибірцев. У цей час було створено першу у світі класифікацію ґрунтів на генетичних принципах (класифікація Докучаєва і Сибірцева), перший підручник «Почвоведение» та інші ґрунтово-картографічні і земельно-оцінювальні наукові розробки.

В основу науки про ґрунт В.В. Докучаєв поклав генетично-еволюційні засади, а саме: ґрунт – це самостійне природне тіло; ґрунт – це природно-історичне тіло; ґрунт – це функція природного середовища. Такий підхід розкрив складний розвиток ґрунтоутворного процесу, різноманітність ґрунтів у світі та незамінну властивість ґрунту – родючість. Уперше розроблені В.В. Докучаєвим та його учнями і послідовниками теорія ґрунтоутворного процесу, генетична класифікація ґрунтів, положення про п'ять факторів ґрунтоутворення (клімат, материнські породи, рослинність, рельєф, і вік країни), а також поняття про «тип» ґрунту, морфологічну діагностику ґрунтів і методи ґрунтової картографії, зональність ґрунтового покриву, карти ґрунтів європейської частини Росії, бонітування земель тощо і сьогодні використовуються ґрунтознавцями всього світу.

У період з 1899 до 1911 р. кафедрою ґрунтознавства Ново-Олександрійського інституту сільського і лісового господарства керував відомий ґрунтознавець академік К.Д. Глінка. Під його керівництвом проводилися дослідження генези, географії та класифікації ґрунтів, які охоплювали близько 3 млн км² території Сибіру і Середньої Азії. Напрацьований матеріал було покладено в основу оглядової карти ґрунтів азіатської частини СРСР, співавтором якої був академік Л.І. Прасолов.

Надбанням національної науки стали численні розробки К.Д. Глінки: нова генетична класифікація ґрунтів світу; перше обґрунтування п'яти типів ґрунтоутворення (підзолистий, болотний, степовий, солонцюватий, латеритний), за якими формуються 25 типів ґрунтів; теорія розвитку профілю деяких ґрунтів шляхом знемулювання верхніх горизонтів (1911 р.), що згодом (1956 р.) Ф. Дюшофур назвав «*lessive*» (лесиважем); підручник із ґрунтознавства, який перевидавався шість разів (1908, 1915, 1927, 1931, 1932, 1935 pp.), у т.ч. англійською мовою (1915). У 1927 р. К.Д. Глінку було обрано дійсним членом АН СРСР (перший академік-ґрунтознавець) та першим президентом створеного на той час Міжнародного товариства ґрунтознавців.

У 1911 р. завідувачем кафедри було призначено асистента, а згодом (1912 р.) ад'юнкт-професора В.П. Смірнова-Логінова. Він продовжив наукові традиції, започатковані М.М. Сибірцевим і К.Д. Глінкою проводячи дослідження з розділу «Мінералогія ґрунтів», пізнання підзолистого процесу ґрунтоутворення і виконуючи ґрунтові обстеження Томської губернії і Алтаю. На той час на запрошення завідувача, асистентом кафедри став випускник Варшавського університету С.М. Муравлянський, наукові пошуки якого були спрямовані на характеристики твердої фази ґрунту (гранулометричний склад, фізико-механічні властивості).

2. Початок Харківського етапу розквіту кафедри

Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва 1914 року було переведено до м. Харкова, що збіглося із початком Першої світової війни, а 26 березня 1921 р., згідно з Постановою Раднаркому УРСР, інститут перейменовано на Харківський інститут сільського господарства і лісівництва. Кафедру ґрунтознавства було розміщено у будівлі на вул. Мироносицькій, 92. Так розпочався харківський етап історії кафедри ґрунтознавства.

В.П. Смірнов-Логінов залишив кафедру у зв'язку з обранням його деканом сільськогосподарського факультету Тбіліського політехнічного інституту, а згодом очолив кафедру ґрунтознавства Тбіліського сільськогосподарського інституту, організованого на базі названого факультету. Виконання обов'язків завідувача кафедри ґрунтознавства Харківського інституту сільського і лісового господарства було доручено професору С.М. Муравлянському.

З 1924 до 1959 р. кафедру ґрунтознавства очолював академік Олексій Никанорович Соколовський – видатний учений-ґрунтознавець, перший президент академії аграрних наук України, академік АН УРСР і ВАСГНІЛ, ректор Харківського сільськогосподарського інституту імені В.В. Докучаєва (1944-1959 pp.), визначний організатор сільськогосподарської науки і виробництва.

Згідно з науково-історичними працями В.А. Вергунова (2006, 2008), Г.С. Гриня (1970), О.М. Грінченка (1994), В.І. Канівця (2005, 2006), Д.Г. Тихоненка (2001, 2004, 2012, 2015) цьому етапу історії кафедри передувала доленосна ідея розвитку генетичного (докучаєвського) ґрунтознавства на теренах України. Саме тоді (кінець XIX – початок XX ст.) почала формуватися українська школа ґрунтознавства, де особливу роль відіграли вчені-педагоги Ново-Олександрійського інституту сільського і лісового господарства на чолі з професором В.В. Докучаєвим, який організував другу експедицію (1888-1894 pp.) з вивчення земель території Полтавської губернії (перша нижньгородська експедиція). За результатами експедиційних досліджень було не тільки проведено вивчення земель цієї території України і виконано земельно-оцінювальні роботи, але й опубліковано книгу В.В. Докучаєва «Русский чернозем» (1883), покладено початок зародженню нової науки про ґрунт – ґрунтознавства і відкрито кафедру ґрунтознавства (1894 р.).

Разом з тим, як відмічає С.П. Позняк (2010), «Не применшуючи ролі В. В. Докучаєва, все ж зазначимо: біля витоків вчення про чорноземи, що передували В. В. Докучаєву і навіть Ф.І. Рупрехту, стояли професори Харківського університету (тепер Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна) Н.Д. Борисяк та І.Ф. Леваковський».

Докучаєвський етап у розвитку ґрунтознавства (В.В. Докучаєв, М.М. Сибірцев, К.Д. Глінка та інші) змінився на теренах України у другій половині 20-х років XX ст. «набоківським».

О.І. Набоків (1874-1920 pp.) був учнем і опонентом В.В. Докучаєва, вихованцем Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, працював у Новоросійському (Одеському) університеті. Він засновник глибокопрофільного ґрунтознавства. У теперішньому Одеському аграрному університеті існує єдиний у світі

музей ґрунтів з чотириметровими і глибше монолітами. Набокіх О.І. проводив експедиційні дослідження ґрунтів Харківської, Херсонської, Подільської губерній; вивчав ґрунти інших територій (Волинь, Кубань, Молдова, Грузія); досліджував розвиток різних ґрунтів, класифікаційну проблематику, природно-ландшафтні комплекси, походження лесів тощо. Школу ґрунтознавців О.І. Набокіх продовжили Г.Г. Махов (генеза, діагностика, класифікація, картографування, агроінвентаризація ґрунтів), В.І. Крокос (основи палеопедології) та А.Ф. Лебедев (ґрунтові і підґрунтові води, водно-фізичні властивості ґрунтів тощо).

Розвиток ґрунтознавства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. пов'язаний з Г.Г. Маховим (життєвий шлях якого висвітлив професор В.А. Вергунов), який був головою секції ґрунтознавства СГНК України (1920-1927 рр.), організатором першого з'їзду ґрунтознавців України (15-21 квітня 1923 р.), учасником першої сільськогосподарської виставки у м. Москві (19-21 жовтня 1923 р.), де демонструвалися відібрані Г.Г. Маховим зразки ґрунтів із дослідних станцій України і складена ним карта ґрунтів України у масштабі 60 верст в англійському дюймі, а також колекція ґрунтів України, експонати для якої були зібрані Г.Г. Маховим та Д.Г. Віленським. Цю колекцію ґрунтів було також представлено на Першому міжнародному конгресі ґрунтознавців у м. Вашингтоні (1924 р.). Разом із секцією ґрунтознавства України, яку він очолював, Г.Г. Махов переїхав із Києва у Харків і з 15.03.1924 до 28.10.1924 рр. виконував обов'язки завідувача кафедри ґрунтознавства Харківського інституту сільського господарства імені Х. Раковського (нині Харківський НАУ імені В. В. Докучаєва).

3. Внесок О.Н. Соколовського та його послідовників у розвиток кафедри ґрунтознавства

У 1924 р. в Харківському СГІ було створено науково-дослідну кафедру ґрунтознавства, професором якої обрано О.Н. Соколовського – наукового послідовника академіків В.Р. Вільямса і Д.М. Прянишникова. І деякий час в Інституті існувало два підрозділи – кафедра ґрунтознавства, яку очолював професор Г.Г. Махов, виконувала навчально-методичну роботу, а кафедра професора О.Н. Соколовського – науково-дослідну роботу. Згодом відбулося об'єднання в єдину кафедру ґрунтознавства, яку очолив професор О.Н. Соколовський. У складі кафедри тоді працювали професори Г.Г. Махов, Д.Г. Віленський (пізніше став професором Московського державного університету імені М.В. Ломоносова, де видав у 1956 р. оригінальний підручник «Почвоведение» і заснував кафедру «Географії ґрунтів») і геоботанік Є.М. Лавренко (пізніше академік АН СРСР).

У цей час Г.Г. Махов організував ряд експедицій по Україні, за результатами яких було створено карту ґрунтів України М 1:1000000 та монографію-підручник «ґрунти України» (1930). Саме ця праця надала «друге дихання» докучаєвським методам дослідження ґрунтів (морфологічні ознаки як діагностичний метод розпізнавання ґрунтів у природі та зв'язок ґрунтового покриву з елементами фізико-географічних умов ґрунтоутворення, особливо, з рослинним світом). Г.Г. Махов розробив і запропонував програму агроінвентаризації земель території України.

Академік О.Н. Соколовський очолював кафедру майже 35 років. Саме завдяки його керівництву створено наукову школу з агроґрунтознавства («Наукова школа академіка Соколовського», а потім «Харківська школа ґрунтознавців», «Українська школа ґрунтознавців»).

Коло наукових питань представників співтовариства українського ґрунтознавства охоплювало актуальні й нині проблематики: теорія походження легкорозчинних солей у ґрунтах (О.Н. Соколовський, Г.С. Гринь, А.Ф. Яровенко); галогенез лесової товщі України (Г.С. Гринь); розвиток змитих ґрунтів (С.С. Соболев); учення про активний і пасивний мул, гумус; колоїдно-хімічна технологія ґрунтів (О.Н. Соколовський, М.К. Крупський, Н.Б. Вернандер, М.І. Лактіонов, О.Я. Демідієнко); парадокс Соколовського – адсорбтивна ненасиченість лесів на Ca^{2+} (О.Н. Соколовський) і кристалообмінний водень (Н.В. Дубовська); колоїдно-хімічні дослідження гумусу ґрунтів як полідисперсної системи (М.І. Лактіонов); теорія і практика розрахунку доз унесення кальцію у ґрунти за допоглинанням (О.М. Грінченко); походження й окультурювання солонцюватих ґрунтів Середнього Придніпров'я (О.М. Грінченко, О.М. Можейко) і ґрунтів каштанового комплексу (О.Н. Соколовський, О.М. Можейко, В.Д. Кисіль); теорія окультурювання ґрунтів України і внесення вапна та гіпсу на чорноземних і торфових ґрунтах (О.М. Грінченко, С.Т. Вознюк, І.А. Шелар); унесення малих доз гіпсу (2-4 ц/га в рядки під час сівби) (О.М. Грінченко, В.О. Пелипець); культурний (антропогенний) процес ґрунтоутворення (О.М. Грінченко, Г.Я. Чесняк); польова діагностика ґрунтів України (Г.С. Гринь); номенклатурний список

ґрунтів України та їх агровиробниче групування (Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, О.М. Можейко, А.Ф. Яровенко, В.Д. Кисіль); методика великомасштабних ґрунтових обстежень і складання карт ґрунтів України (Г.С. Гринь, Н.Б. Вернандер, О.М. Можейко, В.Д. Кисіль, А.Ф. Яровенко); сільськогосподарська типологія земель (Г.С. Гринь); кріогенна теорія походження лесів і сольових акумуляцій (О.О. Киреев).

На базі кафедри ґрунтознавства під керівництвом академіка О.Н. Соколовського було створено науково-дослідний інститут ґрунтознавства (1956 р.), який спочатку розміщувався на території кафедр ґрунтознавства, агрохімії та землеробства по вул. Дзержинського, 92.

4. Продовження наукових традицій харківської школи ґрунтознавства

За результатами великомасштабних досліджень ґрунтів України (1957-1961 рр.) учнями і послідовниками академіка О.Н. Соколовського складено ґрунтові карти і супровідні матеріали різного масштабу і призначення. Велика робота з обстеження ґрунтового покриву України виявилась каталізатором розвитку багатьох наукових напрямів харківської школи ґрунтознавців: схилоче ґрунтоутворення в Лісостепу і Степу України (А.О. Георгі); колоїдно-хімічна характеристика трансформації гумусу чорноземів під впливом сільськогосподарської культури (М.І. Лактіонов); еволюція, систематика і використання легких ґрунтів південного заходу Східно-Європейської рівнини (Д.Г. Тихоненко); лучні, болотні і торфові ґрунти, їх окультурювання (С.Т. Вознюк, Р.С. Трускавецький, М.О. Горін, Ю.Т. Коробченко); культурне (антропогенне) ґрунтоутворення у різних природних зонах світу: Полісся, Лісостеп, Степ, Тропіки Африки (В.Д. Муха); азотний фонд чорноземів (О.А. Чесняк); великомасштабне дослідження ґрунтів території Белгородської області (1962-1972 рр.) і складання карт ґрунтів колгоспів і радгоспів у масштабі 1:10000 з агровиробничими характеристиками (Д.Г. Тихоненко, А.О. Георгі, М.О. Горін); ґрунти Карпатського регіону (В.І. Канівець); розвиток поверхнево-солонцюватих ґрунтів України (Б.С. Носко); колоїдно-хімічна технологія ґрунтів (О.Я. Демідієнко); галоморфні і подові ґрунти сухих степів (М.І. Полупан); реградовані ґрунти Лісостепу України (М.М. Шелякін); причини солонцюватості ґрунтів сухих степів України (А.Ф. Нестеренко); дослідження хімії гумусу різних ґрунтів (О.О. Бацула); придатність ґрунтів Донбасу під сади (В.А. Джамаль); зрошення і галогенез ґрунтів (П.І. Кукоба); розвиток чорноземів України (В.О. Бистрий); мочарні ґрунти (А.І. Суліма, М.І. Полупан, Є.В. Яровенко), агрогенетична характеристика ґрунтів України (О. П. Канаш); осолоділі ґрунти (Е. І. Яшинова), заплавні осолоділі ґрунти (Д.І. Ковалішин), агрогенетична характеристика та бонітування ґрунтів Казахстану (Б.П. Лобода, В.А. Бобров, В.С. Гусак), підвищення родючості ґрунтів Західної України (І.О. Коцюба), бонітування ґрунтів (В.П. Кузьмичов, А.І. Сірий).

Протягом 20 років (1959-1979) завідувачем кафедри ґрунтознавства був Олександр Маркович Грінченко – доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, ректор ХСГП (1959-1969 рр.), учень і послідовник О.Н. Соколовського. Це був період активного продовження дослідження ґрунтів України і розвинення досягнень генетичного й агрономічного ґрунтознавства великою плеядою українських учених.

У 1977 р. Харківський сільськогосподарський інститут перебазувався на нове місце – територія навчально-дослідного господарства у селищі Рогань (з 2004 р. – «Докучаєвське»). Кафедра розмістилася в навчальному корпусі № 4 на двох перших поверхах, де має чотири навчальні лабораторії, дві лекційні аудиторії, дві вагові кімнати, кабінет-музей геології і мінералогії, кабінет-музей лабораторії генезису і картографії ґрунтів, який нараховує більше 150 монолітів ґрунтів від одного до трьох метрів глибиною, що були відібрані під час навчальних практик студентів III курсу факультету агрохімії і ґрунтознавства під керівництвом Д.Г. Тихоненка, А.О. Георгі та М.О. Горіна у 1962-1972 рр.

Наступні 26 років (1979-2005 рр.) кафедру очолював Микола Іллч Лактіонов – доктор сільськогосподарських наук, професор, учень академіка О.Н. Соколовського. Він був проректором з навчальної роботи Харківського державного аграрного університету імені В.В. Докучаєва (1969-1993 рр.) і його ректором (1993-1996 рр.). Кафедра продовжувала наукові традиції, які були закладені видатними вченими-ґрунтознавцями попередніх років. Професор М.І. Лактіонов створив власну наукову школу дослідників органічної частини ґрунту, розглядаючи її як складний і динамічний за хімічним складом комплекс органічних і органо-мінеральних сполук зі стійкими властивостями. Ґрунтовність

думки сприяла використанню керівником і його учнями наявних і розроблених власноруч методів досліджень, спрямованих на вивчення властивостей гумусу, а не лише його варіабельного складу.

З 2005 до 2012 р. завідувачем кафедри ґрунтознавства був Дмитро Григорович Тихоненко – доктор сільськогосподарських наук, професор, відомий фахівець з еволюції, класифікації і раціонального використання ґрунтів України, який також працював деканом факультету агрохімії і ґрунтознавства (1974-1996 рр.) та проректором з навчальної роботи Харківського НАУ імені В.В. Докучаєва (1996-2009 рр.). Тоді на кафедрі працювали чотири професори – д-р с.-г. наук Д.Г. Тихоненко, д-р с.-г. наук М.І. Лактіонов, д-р с.-г. наук, чл.-кор. УААН С.Ю. Булигін, д-р біол.наук М.О. Горін, шість доцентів кандидатів наук – В.В. Дегтярьов (декан факультету агрохімії і ґрунтознавства), В.С.Тарара, Л.Л. Величко, К.Б. Новосад, О.М. Казюта, О.Ю. Чекар; викладач, канд. с.-г. наук В.С. Тіщенко; асистент С.В. Крохін; три старших лаборанти – В.О. Малюга, Н.П. Булат, Г.М. Чередниченко, лаборант – О.С. Яременко. Протягом 1999-2002 рр. докторантом кафедри був В.І. Філон – доцент кафедри агрохімії, який у 2011 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Діагностика і екологобезпечне спрямування трансформації ґрунтів при внесенні добрив».

З 2005 р. на кафедрі діє науково-виробнича лабораторія з охорони ґрунтів, науковими керівниками якої були професори С.Ю. Булигін і В.В. Дегтярьов, а завідувачами у різні роки були магістри С.В. Калюга та Д.В. Гавва, асистент С.В. Крохін, аспірант Ю.В. Дегтярьов.

5. Сучасний етап діяльності кафедри

З 2012 р. кафедру очолює доктор с.-г. наук, професор В.В. Дегтярьов, який працював заступником проректора з заочної освіти (1993-2001 рр.), деканом факультету агрохімії і ґрунтознавства (2001-2013 рр.) та першим проректором Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва (2013-2016 рр.). У 2010 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Колоїдно-хімічна характеристика гумусово-аккумулятивного ґрунтоутворення і родючості природних й агрогенних чорноземів лівобережного Лісостепу та Степу України».

Напрями наукової роботи кафедри у цей період орієнтовані на реалізацію державної політики в галузі охорони і підвищення родючості ґрунтів України. Останнім часом ґрунтовий покрив України зазнав значного антропогенного навантаження, унаслідок чого відбулися деградаційні зміни, що призвели до зниження кількості поживних речовин і гумусу, підвищення кислотності, руйнування структури, переущільнення орного шару, розвитку водно-ерозійних процесів, хомогенного забруднення ґрунтів і, в кінцевому підсумку, до зниження родючості ґрунтів. У зв'язку із цим викладачі кафедри включилися у виконання державних наукових програм з охорони і підвищення родючості ґрунтів, з їх агропробничої характеристики і класифікації.

Продовжувачі школи М.І. Лактіонова, наукова група під керівництвом професора В.В. Дегтярьова у складі доцентів О.Ю. Чекар, С.В. Крохіна, О.І. Моргунової, О.С. Жернової вивчають вплив сучасних агрономічних заходів на трансформацію органічної частини ґрунтів. Продовжуються дослідження закономірностей утворення активного і пасивного гумусу, реакційної здатності гумусу, визначення функціональних (хімічних) груп та їх значущості у формуванні поглинальної здатності ґрунтів за різного господарського використання.

Наукова група, якою керує професор Д.Г. Тихоненко, продовжуючи традиції генетичного ґрунтознавства і розвиваючи нові еколого-ландшафтні аспекти, спрямовує свій пошук на дослідження впливу господарської (антропогенез) діяльності на сучасні процеси ґрунтогенезу, агрономічні характеристики та екологічні режими ґрунтів у межах долинних ландшафтів Полісся і Лісостепу України (біодіагностика, систематизація, оцінка, еволюція). На основі цих досліджень розроблено палеографічну схему еволюції долинного ландшафту і ґрунтоутворення протягом голоцену квартера (Д.Г. Тихоненко), а також класифікацію ґрунтів України (Д.Г. Тихоненко), яка слугує основою для формування класифікаційного списку ґрунтів України, їх агрономічного групування, що є головною науковою базою для проведення майбутніх ґрунтових обстежень території держави з використанням дистанційного зондування землі.

Професор М.О. Горін обґрунтував теорію і практику агрохімічного окультурювання заплавлених ґрунтів Полісся і Лісостепу України, що дозволяє у два-три рази підвищити врожайність природних (заплавлених) трав (луків).

Результатами досліджень доцента О.М. Казюти показано, що лісові алювіальні ґрунти заплави верхнього і середнього Сіверського Дінця розвиваються за гідроморфно-аккумулятивним типом ґрунтоутворення. У зв'язку з високою активністю кальцію і низькою активністю йонів натрію, що обумовлено врізаністю русла ріки в карбонатні мезозойські породи (як правило, крейдянні), заплавні ґрунти Сів. Дінця не мають ознак солонцюватості. Доценти К.Б. Новосад і Д.В. Гавва провели ґрунтові дослідження і виявили позитивний вплив лісових культур на агрономічну якість деградованих оранкою чорноземних ґрунтів. Дуже важливі закономірності зміни характеристик ґрунтів та їх родючості встановила доцент Л.Л. Величко за результатами дослідження дії лісових смуг різного меліоративного призначення.

З 2008 р. на кафедрі працюють доцент канд.біол.наук А.О. Ачасова і д-р с.-г.наук А.Б. Ачасов, напрямами наукових пошуків яких є ґрунтово-геоінформаційні засади протиерозійної оптимізації агроландшафтів.

За останні роки оновилися і зміцнилися наукові контакти кафедри ґрунтознавства з колегами із різних країн далекого та ближнього зарубіжжя. Особливо плідною була та є творча співпраця з кафедрами ґрунтознавства Московського університету імені М.В. Ломоносова, Московської сільськогосподарської академії імені К.А. Тимірязєва, Санкт-Петербурзького державного агроуніверситету, Центрального музею ґрунтознавства імені В.В. Докучаєва РАСГН, Воронежського державного університету, Нижньгородського СГІ, Курської державної СГА імені І.І. Іванова, Казанського держуніверситету, Белгородського державного СГІ, Південного Федерального університету (Ростов-на-Дону). Підтримуються наукові зв'язки з ученими-ґрунтознавцями у Білоруському НДІ ґрунтознавства та агрохімії, Молдавському НДІ імені М.О. Дімо, Молдавському державному університеті, Молдавському СГІ, Грузинському державному аграрному університеті, Грузинському державному університеті імені І. Чавчавадзе, Естонській сільськогосподарській академії, Болгарському Науково-дослідному інституті фуражних культур (м. Плевен). Поглиблено польсько-українську співпрацю в рамках європроєкту «Роль науки у формуванні та професійному удосконаленні дорадчих кадрів». Польським колегам (Вармінсько-Мазурський університет) зроблено пропозиції (професор, д-р біол. наук М.О. Горін) щодо виробництва екобезпечної продовольчої продукції і розробки спільно з Інститутом добрив і ґрунтознавства у Пулавах проєкту «Перша у світі кафедра ґрунтознавства».

За останні 30-40 років викладачі кафедри опублікували більше 40 підручників і посібників для навчальної роботи студентів агроуніверситету і ВНЗ України. Серед них такі підручники, як: «ґрунтознавство» (2005), «Практикум з ґрунтознавства» (2009), «Картографія ґрунтів» (2014), «Геологія з основами мінералогії» (2014), «Охорона ґрунтів і відтворення родючості» (2017), видані з грифом Міносвіти і використовуються практично на всіх кафедрах ґрунтознавства ВНЗ України.

Професорсько-викладацький склад кафедри ґрунтознавства ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, починаючи з 70-80 років ХХ ст., брав участь у розробці навчального плану спеціальності «Агрохімія і ґрунтознавство», а в останні роки, разом з ґрунтознавцями «Національного університету біоресурсів і природокористування» та «Рівненського університету водного господарства і природокористування», розроблено і впроваджено у навчальний процес навчальний план підготовки магістрів за освітньо-професійною програмою «Експертна оцінка ґрунтів» спеціальності «Агрономія».

Особливо відмічаємо, що вихованці Харківської школи ґрунтознавців очолювали підготовку фахівців-ґрунтознавців в різних регіонах України, а також в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя. Так, кафедру ґрунтознавства Львівського сільськогосподарського інституту (тепер агроуніверситет) довгий час очолював Г.А. Андрющенко, який був зональним керівником великомасштабного ґрунтового обстеження території Карпат і карпатського регіону в 1957-1961 рр.

Кафедру ґрунтознавства тепер Національного університету біоресурсів і природокористування очолював відомий вчений з охорони, збереження і відтворення родючості чорноземів України професор М.К. Шикіла.

Заслужений діяч науки і техніки України, професор С.Т. Вознюк був більше 30 років ректором Рівненського університету водного господарства і природокористування і завідувачем кафедри ґрунтознавства, а професор І.І. Назаренко очолював кафедру ґрунтознавства, агрохімії та землеробства в Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича.

Представники Харківської школи ґрунтознавства очолювали підготовку фахівців з ґрунтознавства також у країнах ближнього та дальнього зарубіжжя: проф. Бела Дебрецені

(Угорщина), проф. Юрай Грашко та проф. Соня Морґачьова (Словакія), проф. Кноп Карел (Чехія), проф. В.Д. Муха (Росія), проф. Гарба Закарі (Нігерія), Іван Пачев (Болгарія).

Професорами кафедр ґрунтознавства працюють випускники Інституту: Муса Карам (Егіпет), Меруки Камал (Алжир), Газі Ахмед (Ємен), Санґаре Саліф (Малі), проф. Ван Цзян, Цзян Ми Ін, Ху Жун Хай, Гаю Сюй Ке, Сяо Го Чжуан, Чжан Шу Юнь (Китай), Шарма Сурендер (Індія), Саїд Зерат Карр (Іран).

При кафедрі ґрунтознавства Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва відновлено (з березня 2013 р.) роботу спеціалізованої вченої ради К 64.803.02 із захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 06.01.03 агроґрунтознавство і агрофізика.

Викладачами кафедри отримано сім патентів на винаходи, які стосуються розробки нових видів повільнорозчинних добрив, переробки твердих побутових відходів в органо-мінеральні добрива, діагностики ґрунтових процесів, видано п'ять монографій з характеристиками розвитку і підвищення родючості чорноземів Лісостепу і Степу України, а також історії ґрунтознавства в Україні.

Сьогодні на кафедрі ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва працюють та ведуть наукові дослідження доктор с.-г. наук, професор В.В. Дегтярьов, доктор с.-г. наук, професор Д.Г. Тихоненко, доценти, кандидати с.-г. наук К.Б. Новосад, С.В. Крохін, О.М. Казюта, А.О. Казюта, О.І. Козлова, О.С. Жернова, Ю.В. Дегтярьов, Д.В. Гавва, аспірант денної форми навчання С.В. Резнік та старші лаборанти В.О. Малюга, Г.М. Чередніченко та Л.Ф. Талаласко.

Наукові дослідження, що проводяться на кафедрі ґрунтознавства із залученням студентів та аспірантів, продовжують наповнювати державну базу даних про ґрунтово-земельні ресурси України як головне багатство нашої держави, їх еколого-генетичні та агровиробничі властивості, екологічні режими, сучасний стан, оцінювальні параметри, чого потребує практика ґрунтового картографування та землеоцінювання, актуалізованого кризовими явищами у світовій економіці. Найвища в Європі ставка земельної ренти, притаманна від природи родючим українським ґрунтам, повинна бути обов'язково врахованою в антикризових програмах уряду та інших державних інституцій України, у тому числі й стосовно заходів щодо нового туру великомасштабних обстежень ґрунтів для точного визначення їх ресурсних можливостей, оцінки землі як товару, її охорони і раціонального використання.

Бібліографія

1. *Вергунов В.А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Аграрна наука, 2008. Ч. 2. 568 с.
2. *Гринченко А.М.* Кафедра почвоєдіння Харківського державного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва: історичний очерк (1894-1979 гг.). Харків, 1994. 33 с.
3. *Гринь Г.С.* З історії територіальних ґрунтових досліджень на Україні. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Міжвідомчий тематичний збірник. 1970. №15. Київ, ННЦ ІГА. С.3-16.
4. *Ґрунтознавство в Україні: історія та сучасність: монографія / Д.Г. Тихоненко, В.А. Вергунов, М.О. Горін, Н.М. Новосад; за ред. Д.Г. Тихоненка з передмовою.* Харків: Майдан, 2016. 408 с.
5. *Дегтярьов В.В.* Факультет агрохімії і ґрунтознавства / Історія Харк. нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва. Харків, 2011. С. 179-183.
6. *Докучаєв В.В.* Избранные сочинения. Москва: Сельхозгиз, 1948. Т. 1. 480 с.
7. *Докучаєв В.В.* Избранные сочинения. Москва: Сельхозгиз, 1949. Т. 2. 424 с.
8. *Докучаєв В.В.* Избранные сочинения. Москва: Сельхозгиз, 1949. Т. 3. 446 с.
9. *Иванов И.В.* История отечественного почвоведения. Москва: Наука, 2003. 394.
10. *Крупенников И.А.* История почвоведения (от времени его зарождения до наших дней). Москва: Наука, 1981. 328 с.
11. *Крупенников И.А.* Николай Михайлович Сибирцев. Москва: Наука, 1979. 111 с.
12. *Лактионов Н.И.* Органическая часть почвы в агрономическом аспекте: монография. Харьк. гос. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків, 1998. 122 с.
13. *Миґунова Е.С.* Лесоводство и естественные науки (ботаника, география, почвоведение): монография. Москва: ГОУ ВПО МГУЛ, 2007. 592 с.
14. *Панченко П.П., Кириленко І.Г., Вергунов В.А.* Аграрна історія України: еволюція соціально-економічних відносин: навч. посіб. Вид. доп. і перероб. Київ: Аграрна наука, 2014. 536 с.
15. *Позняк С.П.* Ґрунтознавство і географія ґрунтів: підручник. У двох частинах. Ч. 1. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 270 с.
16. *Соколовский А.Н.* Сельскохозяйственное почвоведение. Москва: Гос. изд-во сельскохозяйственной литературы. 336 с.
17. *Тихоненко Д.Г.* Історія ґрунтово-картографічних досліджень в Україні / Д.Г. Тихоненко, М. О. Горін [та ін.]. *Вісник ХНАУ*. Харків, 2001. № 3. С. 3-14.
18. *Тихоненко Д.Г.* Харківська школа ґрунтознавців. *Вісник ХНАУ*. Харків, 2004. № 1. С. 3-8.

19. Тихоненко Д.Г., Дегтярьов В.В. До історії факультету агрохімія та ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. В кн.: Історія освіти, науки і техніки в Україні: мат-ли VII Всеукр. наук.-прак. конф. Київ, 2012. С. 183-188.

20. Тихоненко Д.Г. Історичний нарис кафедри ґрунтознавства Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва (1894-2015 рр.). Харків: Майдан, 2015. 60 с.

UDC 378.124:631.4 (477.54)

The role of the Soil Science Department of Kharkiv National Agrarian University named after V.V.Dokuchayev in the development of soil science and education in Ukraine

V.V. Degtyarev*, D.G. Tykhonenko, D.V. Gavva

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev, Kharkiv, Ukraine

*E-mail: dvv4013@gmail.com

The history of the Soil Science Department of the Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev from the moment of foundation (1894) till nowadays. V.V. Dokuchaev was the founder of the Soil Science Department (the first in the world), and M.M. Sybertsev was the first head. The activity of the department is related to the creation of the first classification of soils, the creation of the first textbook on soil science and laying the foundations of the methodology of soil science on the basis of genetic and evolution. The article reveals the achievements of the teaching staff of the department during the almost 125-year period; it is shown the significance of studies in the field of soil science for the development of knowledge both in Ukraine and in many other countries, for which a large number of specialists and scientists have been trained.

Keywords: *soil science; education; Dokuchaev V.V.; Sybirtsev M.M.; Hlinka K.D.*